

Per Nyström

Om historisk materialism

Nedan återges två artiklar om historiska materialismen. Men först återges här den kommentar till artiklarna som författarens själv gjorde 1983.

Min första ”handledare” i socialism var professor Gustaf Steffen vid Göteborgs Högskola, numera Göteborgs universitet. Han innehade en professur i nationalekonomi och sociologi. Hösten 1923 — då jag började mina universitetsstudier — föreläste han om den statliga industrikontrollen i England under första världskriget och om den spontana uppkomsten där av organ för industriell demokrati — allt avskaffat efter fredsslutet. Han gav mig personligen anvisningar på skrifter utgivna av det berömda Fabian Society och av Ramsay MacDonald, då Labours underhusledare.

När jag fortsatte mina studier i nationalekonomi för professor Emil Sommarin i Lund handlade min kandidatuppsats om industriell demokrati. Detta gav min första kontakt med redaktör Harry Hjärne, som på 1920-talet införde vissa former för företagsdemokrati vid *GöteborgsPosten*. Han berättade för mig att tidningen utsattes för blockad på tidningspapper av pappersbruken — så farligt ansågs hans initiativ — och han gav mig en lektion i företagarvärldens trångsynthet.

Mitt första föredrag på Folkets Hus i Lund handlade om nödvändigheten att bryta ned byråkratin i de statliga affärsdrivande verken och ge dem formen av aktiebolag. Det var till stora delar ett referat av den svenska socialiseringsnämndens förslag om omorganisation av Statens järnvägar till bolagsform. Idén bekämpades då hårt av konservatismen — men har nu — 60 år senare — tagits upp av moderaterna. *Eppur si muove* [Och likväl rör hon sig], sa Galilei.

Mina studier av socialismen gav mig sålunda från början kontakt med den engelska arbetarrörelsens teoretiker med deras reformistiska syn, och det var först den stora världskrisen 1929 som kom mig att på allvar studera marxismen. Då gällde att söka få en förklaring till varför hela det västerländska ekonomiska systemet hotade kollapsa.

Det gällde att förklara denna paradox:

Kolarbetarens son: — Mor jag fryser. Tänd brasan.

Modern: — Jag kan inte. Vi har inga kol.

— Varför har vi inga kol?

— Far är arbetslös.

— Varför är han det?

— Det finns för mycket kol.

Nationalekonomisk teori — Ricardo, Böhm-Bawerk, Wicksell, Alfred Marshall, Cassel — som vi tenderat på förklarade inte tillfredsställande varför inte kolarbetare fick sin del av de svällande kolhögarna. Teorin hade nämligen inte i sin modell integrerat samhällets sociala struktur och historiskt givna institutioner och lagsystem — allt detta som var ändringsbart abstraherade teorin från. Men i marxismen fann vi föränderligheten som grundprincip. Liksom Heimdal i gudasagan tycktes Marx höra gräset växa. Den marxiska teorin var institutionalistisk och inkorporerade det förändringsbara i sin förklaringsmodell.

Lauritz Weibulls seminarier var helt öppna för den materialistiska historieuppfattningens förklaringsmodell. Den lät sig väl förenas med hans syn på historien som en kamp om makt och pengar. Han accepterade förklaringarna under förutsättning att de var källkritiskt underbyggda och verifierade. När professor Wilhelm Keilhau vid Oslo universitet höll en karikerande föreläsning om historiematerialismen i Historiska Föreningen i Lund 1934 och den enligt förhand givet löfte skulle publiceras i Weibulls tidskrift *Scandia*, uppmanade

Weibull mig att skriva ett motinlägg. Keilhau fick inte stå oemotsagd, sade han. Uppsatsen ”Historisk materialism” publicerades i *Scandia* 1934 och följduppsatsen ”Historiematerialismen i Wilhelm Keilhaus tolkning” 1935.

Historisk materialism (1934)

Ett diskussionsinlägg

1.

Genom omvälvningen i Ryssland 1917 fick den på Karl Marx' teoretiska system byggande vetenskapliga skolan officiell ställning vid de ryska universiteten. I Moskva grundades 1920 en forskningsinstitution, Marx-Engels-institutet, numera benämnt Marx-Engels-Lenin-institutet, under ledning av D. Rjasanov, vilket speciellt organiserar studiet av marxismens teoretiska grundvalar och som bland annat utger den första på moderna kritiska editionsprinciper baserade, av V. Adoratskij redigerade upplagan av Marx' och Engels' skrifter (Marx-Engels, *Gesamtausgabe* här cit. MEGA). Men samtidigt fladdrade diskussionens låga upp i Västeuropa och Amerika. Vinddraget kom ytterst från de politiska omvälvningarna i Mellan-europa, som förde de socialdemokratiska partierna till starkt inflytande i förvaltningen. De nya politiska maktförhållandena bröto det motstånd, som de konservativa universitetsmyndigheterna gjort mot av marxismen influerade vetenskapsmän, och gjorde det möjligt för dessa att erhålla universitetsbefattningar. Typiskt är historikern Ludo Moritz Hartmanns fall. Dennes omfattande produktion faller under tiden 1890-1900-talet. Först vid revolutionen blev han professor vid universitetet i Wien. Troeltsch ägnade 1919 den materialistiska historieuppfattningen en förstående analys. Men även utanför universiteten, i nära anknytning till de marxistiska partiernas studieorganisationer bedrevs ett omfattande vetenskapligt skriftställer, för vilket t.ex. Sternbergs undersökningar om imperialismens ekonomiska och sociala struktur äro representativa.

Efter de fascistiska statskupperna i Mellan-europa avskedades de marxistiskt orienterade vetenskapsmännen, Marx-Engels' produktion och på marxistisk grundval vilande vetenskapliga verk blev förbjuden litteratur, sattes på index liksom en gång Copernicus' *De revolutionibus orbium ccelestium* och på detta verk baserade avhandlingar.

Diskussionen kring en vetenskaplig teori, som står i ett i ögonfallande nära sammanhang med de politiska rörelserna i en samhällsbildning, kommer alltid att färgas av de politiska lidelserna. Typisk är t.ex. diskussionen kring den klassiska nationalekonomien vid 1800-talets början. Meningsutbytet blir mer eller mindre affektbetonat. Inläggen ta ofta pamflettens form. Detta gäller i hög grad diskussionen kring marxismens teoretiska system. Å ena sidan stå apologiernas stundom okritiskt välvilliga tolkningar, å andra sidan kritikernas stundom karikerande tolkningar av systemets tankegångar. Prof. Gunnar Myrdal påpekar i sitt arbete *Vetenskap och politik i nationalekonomien*, att eljest inrymmande och förstående nationalekonomer visa en påtaglig irritation, när de ingå på en behandling av den marxiska värdeleläran. ”Man vill nödvändigtvis ådagalägga, att Marx var ett dumhuvud, en obegåvad stympare, som förblindad av tysk filosofi förgrep sig på den klassiska teorien.”

Prof. Wilhelm Keilhau har i *Scandia* (VII, 14 ff.) publicerat ett föredrag om ”Historisk materialisme eller historisk syntese?”. Han ställer sig här själv in i det politiska sammanhanget. Han fastslår att Hitlerregimens tillkomst i Tyskland utgör en vändpunkt i den materialistiska historieuppfattningens historia. Han framställer uppfattningen som en moderiktning vilken med den ändrade politiska situationen i Tyskland kommit ur modet.

2.

En vetenskaplig teori är ett arbetsinstrument. Genom att skapa sammanhang mellan till synes

isolerade, oordnade fenomen ökar den vetenskapliga bearbetningsprocessen våra kunskaper.

Historievetenskapen skapar sammanhang mellan krönikornas isolerade data. All historisk vetenskap är på det sättet syntetisk. Vid denna bearbetning betjänar sig vetenskapen av teorier. När två teorier stå emot varandra inom en vetenskap avgår i regel den teori med seger som mest motsägelselöst och enkelt låter inordna de fenomen, som vår iakttagelse är inställd på, i en enhetlig bild. Man säger då att den ena teorien är fruktbarare än den andra. En dylik teori var Copernicus' teori om världssystemet. Den gav en enklare, mera motsägelsefri förklaring till planeternas iakttagbara rörelser än det Ptolemaiska systemet. Men den är också ett exempel på hur en vetenskaplig teori av vissa samhällsinstitutioner kan betraktas som farlig. När en logisk vederläggning av en farlig teori inte är tillräckligt effektiv bekämpas den med tvångsmedel. Copernicus' arbete stod på index ända till 1835.

En teoris förmåga av fruktbarhet kan endast bevisas genom praktisk tillämpning av densamma. Ett arbetsinstrument motiveras endast genom att dess gagnelighet och ändamålsenlighet ådagalägges. Därför måste en kritik av en teori för att vara fällande visa upp framför allt bristerna i arbetsresultaten. En kritik av en historisk teori måste sålunda främst baseras på de arbeten, vari denna teori tillämpats. Kritiken av Rankes historiska metod har sålunda inte främst att fästa sig vid de programmatiska uttalanden, denne gjort, utan hans förmåga att tillämpa dessa grundsatsar i det praktiska arbetet. Analyser av hans verk har visat att hans grundsats, den absoluta objektiviteten som norm för framställningen, ej ens av honom själv kunnat tillämpas.

Vid sin kritik av den materialistiska historieuppfattningen går prof. Keilhau en annan väg. Han tar sin utgångspunkt i Karl Marx' mest sammanträngda, rent av formelmässiga formulering av sin historiesyn och söker ge en interpretation av densamma. Genom denna interpretation tror han sig kunna konstatera att den materialistiska historieuppfattningen ej låter sig förenas med de kunskaper, vi nu äger rörande de psykiska fenomenen. Teorien skulle med andra ord ej motsägelselöst låta inordna de observationer, vi äga av dessa fenomen, i den bild den ger av verkligheten.

Är detta riktigt?

3.

Prof. Keilhau's metod nödvändiggör att även här gives en analys av Karl Marx' och Friedrich Engels' teoretiska motivationer för den materialistiska historieuppfattningen.

Liksom alla teorier äger den materialistiska historieuppfattningen en fast begreppsapparat och för en förståelse av denna teoris härledning är det nödvändigt att de olika begreppens innebörd klart fastställs. Det visar sig att liksom tidigare diskussionsinlägg i denna fråga rör sig även prof. Keilhau främst om tolkningar av dessa begrepp. Utgångspunkten för tolkningen tar prof. Keilhau i den bekanta programmatiska sammanfattningen av sin historiesyn, som Marx gjorde i förordet till sitt 1859 utgivna verk: *Zur Kritik der politischen Oekonomie*.

Som prof. Keilhau påpekar, erbjuder framställningens sammanträngda form stora svårigheter. Vanlig historisk forskningsteknik kräver i dylika situationer att man söker belysa textställets innebörd genom att sammanställa det med så mycket samtida material som möjligt. För en tolkning av formlerna i ett medeltida fördragsdokument har man att sätta dessa i sammanhang med liknande formler i andra samtida dokument och helst även söka belysa dem genom på dem tillämpliga teorier i den samtida teoretiska litteraturen. Prof. Keilhau isolerar textstället och ger en på tolkarens eget associationsmaterial baserad tolkning.

Genom det av V. Adoratskij 1926 i Marx-Engels-Archiv första gången publicerade stora avhandlingsfragmentet *Deutsche Ideologie* med den däri ingående artikeln om Ludwig Feuerbach är det möjligt att ge textstället i *Zur Kritik der politischen Oekonomie* en närmare belysning. Denna avhandling utarbetade Marx och Engels i nära samarbete 1845-46. Till

synes i polemiskt syfte söker Keilhau bagatellisera denna avhandlings betydelse för förståelsen av den materialistiska historieuppfattningens huvudtextställe. Orden faller bl a: ”Noen teoretisk utformning av det som siden blev kalt den historiske materialisme finner vi efter mitt skjønn ikke i avhandlingen om Ludwig Feuerbach”. Han finner att det endast har ”litteraturhistoriskt intresse” att diskutera innehållet i *Deutsche Ideologie* — med den underliga motiveringen att avhandlingen inte blev tryckt. Marx själv är av annan uppfattning. Av det förord till *Zur Kritik der politischen Oekonomie* (Berlin 1930, sid. LVII), där han ger programuttalandet för den materialistiska historieuppfattningen, är det tydligt att han då betraktade *Deutsche Ideologie* som det teoretiska genombrottsarbetet. För honom framstår då det viktigaste ändamålet med det opublicerade manuskriptet som — ”Selbstverständigung”.

4.

Vid 1840-talets ingång hade kampen mellan bourgeoisien och den tyska ämbetsmannamiljön kommit till uttryck i hetsiga lärostrider vid akademierna. Den politiska reaktionens förbund med religionen medförde naturligt att den borgerliga oppositionen gick till attack mot det kristna dogmsystemet. De skickligaste företrädarna för den hegelska skolan, vilken under 1830-talet erövrat lärostol efter lärostol, blevo radikala, och efter Strauss' verk *Leben Jesu*, 1835, följde en livlig anti-dogmatisk publicistik, vars snillrikaste och inflytelserikaste skrift var Feuerbachs *Wesen des Christentums*, 1841. Detta år kallades Schelling till Berlin för att kämpa ned hegelianismen. Den unge Engels skrev i en korrespondens från den preussiska huvudstaden: ”om ni nu här i Berlin frågar någon människa, som har den allra ringaste aning om andens makt över världen, efter den plats, där kampen står om herraväldet över den offentliga meningen i politik och religion i Tyskland, följaktligen över Tyskland självt, så skall han svara er att denna kampplats är på universitetet och närmare bestämt på auditorium nr 6, där Schelling håller sina föreläsningar om uppenbarelsens filosofi”. Nära knuten till de liberala kritikerna och under nära inflytande av den Feuerbachska filosofien stod en annan samhällskritisk grupp författare av halvakademisk prägel med Karl Grün som främste representant, de sedermera s.k. sanna socialisterna. De förträdde en humanistisk socialism, som de menade kunna förverkligas utan politiska åtgöranden blott genom en inre omdaning av människan, genom frambrytandet av en ny livsåskådning.

Från början stod Marx och Engels dessa grupper nära, men under inflytande av den politiska kommunismen i Frankrike och England kommo de från 1843 i allt större motsättning till sina tidigare bundsförvanter. Mot dem riktas *Deutsche Ideologie*. Delvis är avhandlingen präglad av den tunga filosofiska kurialstil, i vilken man vid de tyska universiteterna denna tid uttryckte sina tankar. Den är en kritisk kartläggning av dessa oppositionella grupper. Den behandlar Feuerbach, Max Stirner, Bruno Bauer, Karl Grün m fl. Unghegelianerna betraktade visserligen idéerna som skapelser av människorna och dessa uppfattades konkret, med fysiologisk metod. Därför kunde Feuerbach betrakta antropologien som den grundläggande vetenskapen och formulera paradoxen: alla våra idéer skapas av sinnena. Människorna fattades vidare som sociala varelser: ej ensam, blott i sällskap med andra når man fram till begrepp och förnuft överhuvudtaget. Men dessa människor tänktes ej historiskt; människan framstod som en konstant gentemot en annan konstant, naturen. Denna människa omformade utifrån sitt medvetande sin tillvaro. Och omvänt: idéerna, begreppen, medvetandets produkter, behärska människorna och äro de bojor, som hålla dem fångna och hindra dem från att omgestalta sin tillvaro. Blott det traditionella medvetenhetsinnehållet ersattes med ett nytt, med ett ”mänskligt” kritiskt medvetande, skulle dessa bojor falla.

Innan Marx och Engels gå in på en speciell kritik, skisserar de inledningsvis — i den fragmentariska avhandlingen om Feuerbach — sin vetenskapliga metod. Ett referat av denna ofullbordade, oändligt uppslagsrika framställning, i vilken huvudtemat varierar gång på gång och illustreras med ett historiskt, om också ofta bristfälligt material, kan endast dröja vid grundsynen.

Författarna betrakta de mänskliga samhällsbildningarna med alla deras mångskiftande fenomen: produktion, konsumtion, fördelning, egendomsförhållanden, idébildningar, maktorganisationer som en totalitet ungefär som vi äro vana att betrakta ett myrsamhälle. Samhällsbildningen konstitueras av individer, som alla äro verksamma och produktiva på något sätt, som tänka, som förändra sitt tänkande, som religiöst anamma vissa tankesystem, som ändra sina produktionsmetoder o.s.v. Vad fyller dessa olika uttryck för mänsklig aktivitet för funktion i samhällets komplicerade byggnad? För författarnas sätt att se äro dessa olika fenomen ej oberoende av varandra. De olika individernas produktion är endast delprocesser i samhällsbildningens totalproduktion, vilken möjliggör dess existens och de nya generationernas tillkomst; idébildningarna och organisationsformerna är likaledes konstitutiva moment i samhällsprocessen. Men vilka äro sambanden mellan dessa olika mänskliga fenomen?

Produktionen innebär för individerna ett visst sätt att verka och leva, en bestämd livsyttring, en normal livsform, och kommer sålunda att bli ett element i individualiteten. Det är sålunda av grundläggande betydelse vad denna produktiva verksamhet har för karaktär. Denna bestämmes av det rådande produktions sättet. Härav beror det om individen är fiskare, herde eller nationalekonom. Sättet på vilket produktionen bedrivs hänger samman med arten av de produktivkrafter, som en generation har till sitt förfogande. Ju högre produktivkrafterna äro utvecklade, ju mera komplicerad är arbetsdelningen. Genom arbetsdelningen kommer själva produktionsprocessen att innebära att individerna samverka, att sammanhang mellan individerna utbildas, att mellan dem uppstår relationer av samhällelig art. Härmed menas inte, att det är yttre förhållanden som sammanföra individerna: i själva den produktiva livsyttringen, i individens av produktionen bestämda livsform ligger betingelserna för en viss form av samverkan, för en viss typ av samhällsbildning.

I och med att en generation individer förändra sina produktivkrafter, sitt sätt att producera, förändra de också sitt sätt att samverka: en förändring i produktivkrafterna medför en förändring i samhällsformen. I individernas sätt att kommunicera med varandra ingår fenomen sådana som fördelning mellan dem av arbetsinstrumenten och arbetsprodukterna, egendomsförhållandena. Mot olika stadier i produktivkrafternas utveckling svara olika former för egendom: stamegendom, stadsegendom, feodala egendomsformer, privategendom o.s.v.

Dessa konkreta, genom sin produktiva verksamhet bestämbara individer ha medvetenhetliv, vars för andra påtagbara, sociala uttryck är språket. Språket är ett kommunikationsmedel. Det är liksom medvetandets former en social produkt. Människorna producera föreställningar och tankar; men detta är ej abstrakta människor — som Feuerbach tänkte — utan konkreta, i en viss produktionsprocess ingående och av den betingade. Begreppsvärlden hos ett herdefolk är annorlunda än hos ett industriellt folk. Man har att utgå från människorna i deras samhälleliga formationer och se idébildningarna som den ideologiska reflexen och ekot av den konkreta livsprocessen. När människorna förändra sin ur den produktiva processen framsprungna livsform, så förändra de också sitt medvetenhetliv.

När nya produktivkrafter frambringas uppstår en motsättning mellan dessa och de förhandenvarande samhällsförhållandena. Detta innebär att individerna producera på ett nytt sätt, men i sin samhälleliga kommunikation, t.ex. i fördelningen av egendomen, uppträda de på ett traditionellt sätt. Mellan dessa olika "moment" i det mänskliga livet äger en växelverkan rum. Men det är ur spänningen mellan dem som alla historiens kollisioner ha uppstått.

Utifrån denna sociologiska grunduppfattning formulera författarna sin historiemetod.

De utgå från produktionsprocessen och den mot denna svarande samhällsformen. Härur härledas medvetandets teoretiska produkter och former: religion, filosofi, moral. Komplexen av dessa olika sociala fenomen ses i dess totalitet, syntetiskt, och den möjliga växelverkan mellan dess olika sidor beaktas. Den empiriska iakttagelsen har att i varje enskilt fall påvisa dessa sammanhang utan mystifikation och spekulation.

Med denna grundsyn kommer de ideologiska fenomenen att framstå som delar i en social process. De får ingen egen historia, skild från det sociala skeendet i övrigt. ”De ha ingen historia, de ha ingen utveckling, utan människorna, som förändra sin materiella produktion och sin materiella samverkan ändra med denna sin verklighet också sitt sätt att tänka och sitt tänkandes produkter. Icke medvetandet bestämmer livet utan livet bestämmer medvetandet.”

Det var på denna vetenskapliga basis, som Marx och Engels gick till angrepp mot de tyska ideologer, som trodde sig genom att söka skapa ett socialistiskt medvetande, en socialistisk sinnesförfattning kunna förändra den tyska verkligheten. Författarna söka tvärtom visa upp hur denna ideologi var ett uttryck för den tyska verkligheten, för de småborgerliga tyska förhållandena.

Av de begrepp, som finnas i den refererade avhandlingen i *Deutsche Ideologie*, torde endast ”produktivkrafter” vålla svårigheter. I diskussionen kring den materialistiska historieuppfattningen har alltid tolkningen av detta ord intagit stor plats. Prof. Keilhau ägnar i sin uppsats en sida åt analys av begreppet, inte utan harmsna tonfall. Någon fixering av det har han ej lyckats ge.

Det metodiskt rätta sättet för en tolkning av begreppet är, såsom redan framhållet, att fastställa dess betydelse i den samtida litteraturen. Detta är så mycket mera berättigat som Marx i *Deutsche Ideologie* inför det i ett sammanhang, som visar, att han uttryckligen förutsätter dess betydelseinnehåll som bekant för läsaren.

Begreppet förekommer hos Adam Smith, i inledningen till *Wealth of Nations*, men har där en abstrakt singularisform och användes endast i en bestämd förbindelse: arbetets produktiva kraft. Konkretiserat finns det i ett stort, 1828 utkommet arbete *Forces productives et commerciales* av den franske genikårsofficeren och statistikern Charles Dupin. Detta arbete, som har formen av en departementvis gjord, statistisk beskrivning av Frankrike, är en propagandaskrift för det nya näringslivet och dess företrädare. Författaren vill visa hur den nya industrien höjt Nordfrankrike ekonomiskt och kulturellt. Han vill visa att i och med att produktivkrafterna växa, höjes också upplysningen och sederna. Folkens seder stå i en mycket nära och nödvändig relation till handels- och produktivkrafternas utveckling. Han definierar dessa krafter som de kombinerade människo-, djur- och naturkrafterna, som användas i jordbruket, verkstäderna och handeln. Men dessa krafter äro inte statiska, de växa med folkens välstånd och minskas med deras nedgång. De äro inte av enbart materiell och fysisk art. De ha sitt ursprung och sin kraft ur människans förstånd och viljeenergi. Genom en statistik över naturtillgångar, produktion, invånarantal, vägar, husdjur, patent o.dyl. inom de olika departementen söker författaren få fram en bild av Frankrikes produktivkrafter.

Detta produktivkraftsbegrepp inarbetades senare av Friedrich List i dennes ekonomiska system. Det utgör det grundbegrepp, på vilket hela hans teori är baserad.

Friedrich List blev 1817 professor i statsvetenskap i Tübingen. Klasskampen mellan städernas nya bourgeoisie och ämbetsmannaståndet, som behärskade de tyska staternas ekonomiska politik, skärptes under de dåliga tiderna efter det napoleonska systemets fall. Friedrich List tog ställning för borgerskapet, agiterade i sin publicistiska verksamhet för de liberala idéerna och blev juridisk konsulent i Deutscher Handelsverein, en av centralpunkterna för de strävanden, som syftade att skapa ett fritt tyskt marknadsområde. Då han som medlem av kammaren i Württemberg riktade ett hårt angrepp på byråkratien, dömdes han till fängelsestraff 1822 och överflyttade 1825 till Förenta Staterna. Han återvände 1832 till Tyskland som amerikansk konsul. Här fortsatte han sin propaganda för ett av tullar skyddat tyskt marknadsområde, befriat från merkantilistiska institutioner. Han hade dels att kämpa mot den merkantilistiska praxisen i ämbetsmannavärlden och dels mot frihandelsläran, tidens ekonomiska modevetenskap. Det stod klart för honom, att denna senare var det ideologiska uttrycket för de engelska industriintressena. Frihandels teorin beredde väg på kontinenten för de engelska

varorna, för den industriella ”insularsuprematien”.

För att vinna framgång för sina politiska idéer fann han det nödvändigt att för dem skapa en teoretisk basis, ett nytt nationalekonomiskt system, som kunde hävda sig vid sidan av det engelska. Den första skissen till detta finns i en tidskriftuppsats från 1839, ”Das Wesen und der Werth einer nationalen Gewerbeproduktivkraft”. I mera utarbetad form publicerades hans teori i avhandlingen *Das nationale System der politischen Oekonomie* 1841. Den är författad i en form som starkt skiljer sig från tidens tunga akademiska avhandlingsstil. Han säger, att den publik han vill nå är industrialisterna och inte professorerna. Den var avsedd att läsas av Rhenlandets och Sachsens bourgeoisie.

I uttrycklig motsats till den klassiska skolans deduktionsmetod inleder han avhandlingen med ett historiskt avsnitt och härleder sina grundprinciper historiskt. Lists metod är historisk. Vid sin analys av de tidigare ekonomiska systemen söker han visa deras historiska betingelse samt fastställa deras funktion som politiska ideologier.

I tolfte kapitlet av avhandlingen riktar författaren en teoretisk kritik mot den klassiska nationalekonomiens sätt att förklara folkens välstånd. För denna synes välståndet vara lika med hopandet av rikedomar, av bytesvärden. Men det är inte de individuellt ägda rikedomarna, som konstituerar ett folks prosperitet, utan dess totala förmåga att skapa rikedomar. Ett folks välstånd ökas endast i och med att de produktiva krafterna ökas. De produktiva krafterna är alla de kunskaper en nation har om naturkrafternas utnyttjande, om arbetets organisation, om teknik o.s.v. Alla uppfinningar, maskiner, upptäckter, som den ena generationen lämnar i arv åt den andra. Den politiska organisationen är själv en produktiv kraft. De produktiva krafterna vilar i människan och naturen. Man kan sålunda skilja på naturliga, personliga, sociala och politiska produktiva krafter.

De produktiva krafterna ökas i och med att arbetets delning inom nationen ökas. Men arbetets delning betyder samtidigt att de olika delprocesserna, de olika insikterna och krafterna förenas till samfällid produktion¹. En dylik form för arbete kallar List för *gesellschaftliche Arbeit*, samhälleligt arbete. Denna förening av de produktiva krafterna till samfälligt ändamål betyder att individerna andligt och kroppsligt förenas och samverka. Denna lag gäller inte enbart för den enskilda verkstaden, den gäller även för hela nationens ekonomi. Ju starkare arbetsdelningen är inom ett land, ju större är dettas produktivkrafter. Nationens hela sociala tillstånd måste bedömas efter principen för arbetets delning och produktivkrafternas konfederation. Ju fullständigare arbetsdelningen är, ju intimare individerna samarbeta i arbetsprocessen — ju högre kulturell och politisk utveckling. Därför har alltid städerna företett ett rikare andligt liv än landsbygden, därför har alltid den politiska friheten utgått från städerna. — List framhåller att den klassiska teorin, då den inte förstått arbetets samhällliga karaktär och verkan av krafternas förening i dess högre konsekvenser, förfallit till en desorganiserande individualism.

Den ekonomiska utveckling, som nationerna genomgå tänkte sig List förlöpa i vissa huvudstadier: det ursprungliga vilda stadiet, herdestadiet, åkerbruksstadiet, agrikulturmanufakturstadiet och agrikulturmanufakturhandelsstadiet. Dessa stadier säger han sig ha abstraherat ur förhållandena i Förenta Staterna, där de olika formerna av ekonomiskt liv funnos i omedelbar geografisk närhet av varandra. Den högsta graden av arbetsdelning och produktivkraftsförening är förhanden i det sista av stadierna. Men graden av ekonomisk utveckling kommer att bli avgörande för nationens ställning i förhållande till andra nationer. Ty det ekonomiska tillståndet betingar nationens civilisation, politiska gestaltning och makt.

Denna lära kallade List: *Theorie der produktiven Kräfte*. Den klassiska skolan benämnde han: *Theorie der Werthe*. Mot dennas grundsyn, för vilken individerna framträdde som isolerade subjekt i det ekonomiska skeendet, ställer han en kollektivistisk, en social grundsyn, som

¹ List, *Gesammelte Schriften* III, 1851, 158.

dock intet har att göra med den tyska historiska skolans organismidéer utan i vilken kollektiviteten, grupperna av individer, nationerna framträda som resultat av den samhällsliga arbetsprocessen och för vilken de politiska och kulturella fenomenen stå i den närmaste korrespondens med den av arbetsdelningen betingade samhällsliga grundstrukturen. Han vänder sig mot den klassiska teorins materialism, vilken i individernas egoistiska strävanden att öka sitt innehav av bytesvärden såg drivkraften i den sociala processen.

List skrev för den sociala miljö, som Marx och Engels stammade från. Med sin teori ville han visa nödvändigheten av ett tyskt tullskyddsområde för att Tyskland skulle kunna utvecklas till agrikulturmanufakturhandelsstaten. Produktivkraftsläran blev den teoretiska bakgrunden för de nationalliberala tull-skyddssträvandena i Tyskland. Den borgerligt oppositionella grupp, som startade *Rheinische Zeitung*, för vilken Marx 1842 blev redaktör, sökte få List till medarbetare 1841². Marx kände väl till hans teori, har excerperat hans huvudverk och planerade liksom Engels vintern 1844-45 en kritik av honom.³ Vid flera tillfällen kom Marx och Engels senare att i tullfrågan polemisera mot List.

Lists begreppsvärld var känd i det bildade tyska borgerskapet under 1840-talet, och det är egnat förvåna, att Marxforskningen hitintills saknat blick för Marx-Engels' nära beroende av denne föregångare. När de i *Deutsche Ideologie* införa de listska begreppen behöver de heller inte närmare definiera dem eller hänvisa till List. "Relationerna mellan olika nationer är beroende av hur långt var och en av dem har utvecklat sina produktivkrafter, arbetets delning och den inre samfärdseln. Denna sats är allmänt erkänd"⁴. Produktivkraftsläran var känd, liksom föreställningen om ekonomiska utvecklingsstadier. I överensstämmelse med List betecknar Marx med produktivkrafter mänsklig aktivitet, mänsklig kunnighet att utnyttja naturkrafterna, tekniskt vetande, maskinutrustning, mänsklig organisation, sålunda krafter, insikter och apparatur i den samhällsliga produktionens tjänst. "Ett bestämt produktionssätt eller industriellt stadium sammanhänger alltid med ett bestämt sätt för samverkan eller ett samhällsstadium och detta sätt att samverka är i sig själv en produktiv kraft", heter det i *Deutsche Ideologie*.⁵

Den akademiska diskussionen i nationalekonomi kom att präglas ej av den listska terminologien utan av den klassiska skolans. Den förra föll i glömska. Produktivkraftbegreppet i den materialistiska historieuppfattningen blev för en senare tid främmande och osäkert. Uttolkarna begynte ta hand om det. Prof. Keilhau har okritiskt sällat sig till deras skara.

6.

Den programmatiska formuleringen av den materialistiska historieuppfattningen i *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, av Keilhau översatt i dennes uppsats, inledes med satsen, att vid människornas samverkan i arbetet för att upprätthålla livet och dess funktioner bilda de av sin vilja oavhängiga gruppbildningar. De bilda produktionsrelationer; fastställbara dylika relationer svara mot en fastställbar utvecklingsnivå hos deras produktivkrafter. Keilhau tar denna sats till utgångspunkt för ett angrepp på den filosofiska determinismen, som vill införa den mekaniska kausalitetsföreställningen på viljelivets område.

Detta i och för sig vällovliga angrepp träffar dock inte Karl Marx. Denne konstaterar endast empiriskt tillvaron av mänskliga gruppbildningar, vars uppkomst och sammanhållning är beroende av andra psykiska fenomen, andra former av mänsklig aktivitet än de som konventionellt benämnas viljeyttringar. Endast en ytterst orealistisk psykologi vill hävda att en person tillhör och ingår i en gruppbildning sådan som t.ex. ett gammalt byalag på grund av en viljeställning härtill. I de flesta fall har han fötts till denna gruppbildning. Den fanns där vid

² MEGA I. i. 1. 262.

³ MEGA I. iii. 414. Excerpterna, som finnas i excerpthäfte VII, ha ej utgivits i MEGA. Jmfr. MEGA III. I. 9 o. 16.

⁴ Marx-Engels, *Deutsche Ideologie*, 1932, 11.

⁵ Marx-Engels, a.a., 19.

hans tillblivelse. Han rangeras in i den. Gruppbildningen som helhet hålles inte heller samman genom viljeinställning hos de olika individerna, som konstituera den. Olika psykiska fenomen, vars närmare egenheter det närmast åligger grupppsykologien att studera, håller samman människorna i grupper. Men på en viss nivå av produktivkrafternas utveckling får denna produktionsgrupp formen av ett byalag. Detta är allt vad Marx vill uttrycka med denna sats.

Totaliteten av dessa grupper bildar enligt Marx ett samhälles ekonomiska struktur; den utgör basis för de juridiska och politiska institutionerna och till den svara bestämda sociala medvetenhetsformer. Det materiella livets produktionsformer betinga den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvud. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras existensform, utan deras sociala tillvarelseform bestämmer deras medvetande.

Marx vill här klargöra att vår begreppsutrustning, våra ord, de kategorier vi tänker i, en utrustning, som varje individ får från barndomen på sig inreagerad, inte hänger i luften utan liksom våra livsytringar i övrigt äro uttryck för den samhällsform, vi lever i. Medvetenhetsformerna äro på det sättet sociala. Han illustrerar detta i *Deutsche Ideologie* med att medvetenhetslivet hos medlemmarna av en herdestam är annorlunda beskaffat än hos medlemmarna av ett stadssamhälle. Medvetenhetslivet är socialt bestämt. Mot hegelianerna riktar han satsen att det inte är vår begreppsvärld som bestämmer våra sociala förhållanden. Den kritiska franska sociologskolan, vars främste företrädare var Emile Durkheim, baserar hela sitt etnografiska forskningsarbete på samma uppfattning.

I polemiskt syfte begår Keilhau här karikerande förvrängningar, då han fritt tolkar Marx på denna punkt: ”Her har vi å gjøre med et typisk innslag fra romantikkens ideologi. Romantikerne hadde nemlig en forkjærlighet for i begreper som folket og samfundet å se en slags mystiske vesener utstyrt med bevissthet, følelser og instinkter”.

Framställningen av Marx' samhällsuppfattning är i denna sin första del statisk. Dynamiken i samhället föres nu in.

På en viss nivå i sin utveckling råkar samhällets produktiv-krafter i konflikt med de rådande produktionsförhållandena och de ur gruppbildningarna utsprungna egendomsförhållandena. Från att tidigare ha varit befordrande för utvecklingen av produktivkrafterna bli de nu fjättrar för densamma. Då inträder en epok av social revolution. Med förändringen av den ekonomiska grundvalen omvälver sig långsamt eller snabbt hela den oerhörda överbyggnaden.

Denna sats kan — som Keilhau påpekar — anses vara kärnpunkten i den materialistiska historieuppfattningen. När nya tekniska kunskaper utvinnas, nya organisationsprinciper för näringslivet utbildas, uppstå nya arbetsgruppbildningar. När fabriksdriften infördes uppstod de stora koncentrationerna av arbetare. De gamla samhällsinstitutionerna upplösas mer eller mindre snabbt. Men i anslutning till Marx' framställning i *Deutsche Ideologie* är det inte tekniken, maskinerna eller andra materiella ting som äro drivkrafterna i denna omvälvning; drivkrafterna i all historia är människorna själva. Men de nya gruppbildningarnas struktur är betingade av de nya produktivkrafternas karaktär.

Fortsättningen av programmet rör den historiska forskningsmetoden.

När man studerar en dylik omvälvning skall man enligt Marx noga skilja mellan den materiella omvälvningen, som historikern empiriskt kan fastställa med naturvetenskaplig noggrannhet, samt de politiska, religiösa, konstnärliga — med ett ord ideologiska — former i vilka människorna bli medvetna om denna omvälvning. Lika litet som man bedömer en individ efter det han själv tror sig vara, lika litet kan man bedöma en omvälvningsepok ur dess medvetande.

Vad Marx här vill påpeka är det viktiga förhållandet att motsatsen mellan de olika gruppbildningar, som äro ett resultat av en ändring i produktionsförhållandena och som stå fientliga mot

varandra, den ena representerande de gamla, den andra de nya produktivkrafterna, ofta tar sig det uttrycket att de bli bärare av olika religiösa, olika politiska åskådningar. Den ena gruppen blir mottaglig för t ex en oppositionell religiös lära som förhållandet var i de nordtyska städerna under reformationstiden, då städernas medelskikt slöt sig till den lutherska läran och bekämpade patriciatet i religionens namn. Marx varnar forskaren att vid studiet av ett dylikt samhällssammanhang stanna vid den yta, som de religiösa och politiska föreställningarna utgöra. Engels skriver i sin bok om det tyska bondekriget: ”Den tyska ideologien ser inte annat i de strider, medeltiden gick under i, än ett häftigt teologiskt gräl. Hade folk på den tiden blott kunnat komma överens om de himmelska tingen så skulle det, efter våra patriotiska historielärdes mening, inte alls funnits någon anledning till att strida om de jordiska tingen. Dessa ideologer äro lättrogna nog att ta för gott alla de illusioner, som en epok gör sig om sig själv och dem en tids ideologer gör sig om sin tid.”

Man måste — tillägger Marx i sitt program — tvärtom förklara denna motsättning i politiska och religiösa föreställningar ur den rådande konflikten mellan sociala produktivkrafter och produktionsförhållanden.

7.

Hela den senare delen av prof. Keilhaus uppsats polemiserar mot uppfattningen att människornas ekonomiska motiv, deras egennyttiga förvävssträvanden, deras nyttodrift skulle vara samhällslivets och därmed historiens ”drivkraft”. Detta komplex av föreställningar är nära förknippat med den klassiska nationalekonomien. Att den är grundläggande i Adam Smiths socialfilosofi torde vara oomtvistligt⁶. Men den är fullständigt oförenlig med materialistisk historieuppfattning. Denna utsäger att grundbetingelsen för att en mänsklig samhällsbildning skall kunna bestå, att överhuvudtaget ett ”historiskt” förlopp skall uppstå är att samhällsbildningen producerar, så att de elementära behoven kunna tillfredsställas, nya behov väckas och släktet fortplantas. Men detta är något helt annat än hypotesen att förvävsbegäret skulle vara historiens drivkraft. För Karl Marx tedde sig denna uppfattning som en projicering bakåt eller en absolutifiering av den dåtida engelske småborgarens sätt att reagera och tänka⁷.

Den polemik prof. Keilhau här för är sålunda endast i hans egen inbillning riktad mot den materialistiska historieuppfattningen. Icke desto mindre torde det vara av intresse att följa denna skenfäktning, emedan författaren härunder ofta blottar svagheterna i sin egen position.

Ur hans argumentation torde kunna systematiseras fram en individualpsykologisk tankelinje och en socialfilosofisk.

Prof. Keilhau hävdar å ena sidan att vi måste söka grundvalen för vårt metodiska sociala och politiska tänkande i psykologien. Krafterna, som driver den historiska processen, äro de mänskliga drifterna. Dessa differentierar författaren efter det schema, som framkommit genom de adlerska och freudska skolornas observationer på nutida europeisk högre medelklass. Han framhåller å annan plats i sin artikel att dessa driftsbestämda människor rationalisera sina ställningstaganden genom idébestämda motivationer.

Å andra sidan ger författaren uttryck åt en socialfilosofisk uppfattning, att idéerna skulle vara självständiga ”drivkrafter” i historien. Han menar, att merkantilismens olika faser inte skulle vara uttryck för förändringar i produktionsförhållandena utan för mystiska ”omslag” i idéernas värld. En analys av det medeltida ekonomiska livet skulle föra till orsaksräcker av religiös art, heter det en smula obestämt. De ekonomiska förhållandena i vår tid ge vid handen att de bestämmas ej av ekonomiska utan av ”nationalistiska idéer”. Fullföljes tankegången skulle endast under 1800-talet — enligt prof. Keilhau — de ekonomiska idéerna, dvs den liberala doktrinbildningen, bestämt människornas hushållning. Någon förklaring till dessa

⁶ Jmfr. Gunnar Aspelin, *Den osynliga handen*. Vetenskaps-societeten i Lund, årsbok 1933, 43.

⁷ K. Marx, *Das Kapital*, I, 1883, 625.

egendomliga tronskiften i idéernas värld med dess följdforeteelser för människornas politiska åtgöranden ger inte författaren.

Det föreligger en motsättning mellan författarens individualpsykologiska uppfattning, enligt vilken de medvetna motivkomplexen blott äro rationaliseringar för individens mått och steg i en livsutveckling, vars grunddrag bestämmas av utanför medvetandet liggande fenomen, samt hans socialfilosofiska enligt vilken idésystemen, medvetna logiska byggnader, bli avgörande för individernas, t.ex. politikernas, sätt att forma sig och sin verklighet. Författaren löser inte denna motsättning. Han suddar i stället över den. Den nutida psykologiens metod låter sig inte enkelt och motsägelselöst inarbetas i hans socialfilosofiska.

Denna svårighet finns inte för den dialektiska materialismen. Enligt dess uppfattning äro individerna — realistiskt och empiriskt fattade, beskrivna med psykologisk metod — historiens drivkraft. De producera för att de själva och med dem deras samhällsbildningar skola kunna bestå. De utbilda nya produktivkrafter, generation efter generation ökar sina produktionstekniska kunskaper. Deras samverkan i produktionen skapar samhällsbildningar. När nya produktivkrafter, ett nytt produktionssätt åstadkommer nya formationer av individerna, uppstår en kamp mellan de nya och de äldre formationerna. Detta är kampen mellan socialgrupperna och klassbildningarna. Med individerna förändras deras sätt att tänka. Nya idésystem utformas i de nya sociala formationerna, utformas av vissa individer, tänkare, ideologer, och mottagas receptivt av de andra. Den härskande, den mäktigaste samhällsgruppen, söker göra sina ideologier förhärskande i samhället. Varje kamp mellan olika samhällsgrupper blir sålunda också en ideologisk kamp. Ideologierna äro uttryck för de sociala förhållandena och omformas med dem.

För medeltidens härskande klass, de feudala tributttagargrupperna, blevo kanonisternas ekonomiska doktriner en av de ideologiska kampformerna mot borgerskapet. Inom de handelskapitalistiska kretsarna i den nya tidens stora handelscentra utbildades de merkantilistiska doktrinerna som riktlinjer för finans- och näringslagstiftningen. Och för de industrikapitalistiska grupperna i England blev den klassiska ekonomiläran det ideologiska vapen, med vilket de riktade sig mot rådande ekonomisk lagstiftning och med vilket de besvarade beskyllningarna för att skapa ett proletariet. De nationalistiska idébildningarna blev det ideologiska kampmedlet för kontinentens industrialister och storagrärer mot den engelska industriens och de transoceaniska vetedistriktens supremati. De äro lika väl som Manchesterliberalismen uttryck för en ekonomisk och social verklighet, som empiriskt kan fastställas. I sin imperialistiska form gåvo de uttryck för motsättningen mellan de stora kapitalistiska centra Europa 1914. I sin autarkiska form efter 1931 äro de ett vapen för intressenterna i den statskapitalistiska organisationsformen. De äro inte av mera "överfladiskt gjenemtenkt" natur än de kosmopolitiskt-ekonomiska tankegångar, som pläga uppbäras av exportindustriernas män och deras ideologiska företrädare.

Men gemensamt för dessa idésystem är, att de icke äro några blott genom sin egen inneboende logiska kraft verkande faktorer i historien. De ha hysts och de hysas av människor, som ingå i bestämda produktions-sammanhang och vars individualitet och medvetenhetsliv få sina grunddrag bestämda härav. Den dialektiska materialismen förnekar emellertid inte att en växelverkan kan råda mellan de arbetsformer, människorna ha, de sociala förband, samma människor bilda, samt de moralföreställningar och andra tankebyggnader, samma människor äro bärare av.

8.

Prof. Keilhau är genom sin verksamhet som nationalekonom starkt engagerad i dagens ideologiska kamp. Den tankebyggnad han företräder, nationalekonomien, är kännetecknad av en strängt logisk inre byggnad. Den är byggd på ett svårtillgängligt formelsystem, som utbildats under 1800-talet. Han själv önskar omge det med en smula mystik. "Det krever betydelige

innsikter både av teoretisk og praktisk art å komme på det rene med det reele innhold av økonomiske interesser”. Han talar om att de politiskt bestämmande ofta äro ekonomiskt oupplysta. Det är psykologiskt förklarligt om det bjuder honom emot att betrakta ”verdens sikrest begrundede økonomiske tankegang” blott som uttrycket för bestämda produktionsförhållanden, som en ideologi, som ger uttryck för bestämda socialgruppers livsform.

Den dialektiska materialismens metod är inställd på att söka skära igenom ideologierna. Därför att två samhällsgrupper ha illusionen att de kämpa om vissa religiösa trossatser, får inte historikern också fastna i dessa illusioner. Han har att undersöka gruppernas sociala struktur och studera om de företräda olika ekonomiska livsformer. Likaså, när olika ekonomiska tankebyggnader brytas i diskussion, har historikern att söka fastställa de sociala intresse motsättningar, som ge liv åt denna meningsmotsättning. Han har att söka konstatera vad som sker i det som synes ske. Det som gör denna metod så ”farlig” och medför att den bekämpas och misstänkliggöres, är att den lär människorna att även i vår egen tid genomskåda historiens list, att bryta igenom ideologiernas höljen och fråga efter vilka socialgruppers intressen, som döljer sig bakom dem, t.ex. bakom den systembyggnad, som brukar karaktäriseras som ”vår tids säkrast begrundade ekonomiska tankegång”, nationalekonomien.

Företrädarna för tidens härskande ideologier ha all anledning att framställa dem som självständiga, ovan all intressekamp höjda idésystem. Detta gör det psykologiskt förklarligt hur i dessa tänkares begrepps värld sida vid sida kan trivas realistisk psykologi och filosofisk idealism.

Prof. Keilhau kan knappast anses ha varit lycklig i sitt sätt att söka misstänkliggöra den dialektiska materialismen. Han har i sin iver råkat polemisera mot tankegångar, som inte ha med teorien i fråga att göra, och han har i sin iver att komma den till livs — i stället för att ge en lugn och sansad begreppsutredning gjort sig skyldig till banala feltolkningar och karikerande referat, som väl mer och mer blivit ett mod i den politiska debatten men som måste hållas borta från den vetenskapliga.

9.

Prof. Keilhaus uppläggnings av sitt ämne har tvingat in detta genmäle på en abstrakt teoretisk linje. Det rätta sättet att argumentera för en historisk metod är att visa upp de arbetsresultat, som med dess hjälp kunnat vinnas. En sådan inventering skulle ha visat att den dialektiska materialismen inte är en form, i vilken historikern stöper det förflutna. Den dialektiska materialismen är ett arbetsinstrument, ett sätt att fråga och ställa problem inför händelsernas virrvarr. Inte heller som arbetsinstrument är dess form en gång för alla given. En teori, som ej kan vidare utbildas och förfinas, i sig ta upp nytt kunskapsmaterial och nya problemställningar, är död. Inventeringen skulle ha visat, att teorien givit rum för en mångfald frågeställningar, som skiftat från forskarmiljö till forskarmiljö.

Denna dess utvecklingsduglighet är ett tecken på att den är vid liv, trots att den satts på index av makthavarna i den tyska republiken.

Historiematerialismen i Wilhelm Keilhau tolkning (1935)

1.

Enligt prof. Keilhau ställer den materialistiska historieuppfattningen de politiska och ideologiska förloppen, det historiska skeendet, i ett ensidigt och mekaniskt beroende av förändringar i de ekonomiska förhållandena. Den förnekar enligt honom varje växelverkan mellan dessa olika former av mänsklig verksamhet. ”Det er nettop benektelsen av vekselspillet som utgjør kjernen i den historiske materialisme”. Det är för Keilhau av stor vikt att denna tolkning av teorien upprätthålles: dess enkla, mekaniska materialism verkar omedelbart diskrediterande på den teoretiska marxismen och ger kritikern en enkel och tacksam uppgift.

Prof. Keilhau menar sig kunna stödja tolkningen på förordet till *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, författat 1859. För att kunna upprätthålla sin interpretation offrar han elementära metodiska krav: han isolerar textstället och ställer det inte i belysning av material ur Marx-Engels tidigare och senare produktion. Och han går så långt att han gör 1859 till historiematerialismens skapelseår, liksom ur Zeus huvud stiger detta år teorien fix och färdig in i världen. ”Den Karl Marx”, säger han, ”som i 1859 skapte den historiske materialisme”. Genom detta lösa, obevisade påstående tror han sig kunna negligera de tidigare skrifterna, bland dem sådana som *Deutsche Ideologie* och *Teserna över Feuerbach*, samt Engels' och Marx' egna uttalanden om sin utvecklingsgång. Tillvägagångssättet kan knappast respekteras som vetenskapligt.

Det skulle föra för långt att här närmare bemöta det. Det räcker att hänvisa till gängse Marxbiografier samt till Cornus nyligen utkomna avhandling *La jeunesse de Karl Marx*.¹

Genom ett par stickprov i de senare skrifterna skall i stället prof. Keilhaus förtolkning belysas.

I samband med den livliga historiefilosofiska debatten i Tyskland kring 1890 hade Engels anledning att vid olika tillfällen bemöta den tolkning, som nu representeras av prof. Keilhau. Det är betecknande för den vetenskapliga ärligheten hos den materialistiska historieuppfattningens upphovsmän att Engels i ett brev till J. Bloch (21/9 1890) påpekar att Marx och han delvis själva hade skuld till feltolkningen, därigenom att de under polemiken med sina motståndare pressats till formuleringar som genom sin utformning kunnat ge anledning till missförstånd. På mer än ett ställe understryker Engels, att den, som vill tillägna sig metoden, bör studera den i Marx' historiska framställningar, där den kommit till praktisk användning. ”Es ist leider nur zu häufig, dass man glaubt, eine neue Theorie vollkommen verstanden zu haben und ohne weiteres handhaben zu können, sobald man die Hauptsätze sich angeeignet hat und das ist auch nicht immer richtig. Und diesen Vorwurf kann ich manchem der neueren 'Marxisten' nicht ersparen, und es ist dann auch wunderbares Zeug geleistet worden”².

Redan vetenskapen om Marx' nära sammanhang med den hegelska tankemiljön borde komma kritikerna att misstänka att denne inte räknar med den enkla schematik, som bl.a. den senaste av dem, prof. Keilhau, har trott sig kunna läsa fram. I ett brev till Conrad Schmidt skriver Engels (27/10 1890):

”Was den Herren allen fehlt, ist Dialektik. Sie sehen stets nur hier Ursache, dort Wirkung. Dass dies hohle Abstraktion ist, ...dass der ganze grosse Verlauf aber in Form der Wechselwirkung — wenn auch sehr ungleicher Kräfte — wovon die ökonomische Bewegung weitaus

¹ Auguste Cornu, *La jeunesse de Karl Marx*. Diss. Paris 1934.

² Marx-Engels, *Über historischen Materialismus*. hrsggb. v. Hermann Duncker. II. Elementarbücher des Kommunismus, band 14. Berlin 1930. S. 149.

”Tråkigt nog kan folk dock ofta få för sig att de helt och hållet behärskar en ny teori så snart de tillgodogjort sig dess huvudprinciper, som de till på köpet mycket väl kan ha missförstått. Det är tyvärr inte många av den senare tidens 'marxister' som kan gå helt fria från den förebråelsen, ty det har verkligen producerats en häpnadsväckande mängd smörja i denna genre.” (Marx-Engels: *Brev i urval*, s 192, Finland 1972 — Utg anm)

die stärkste, ursprünglichste, entscheidendste — vor sich geht, dass hier nichts absolut und alles relativ ist, das sehen sie nun einmal nicht, für sie hat Hegel nicht existiert”³.

I brevet till Hans Starckenburg (25/1 1894) skriver han: ”Es ist also nicht, wie man sich hier und da bequemer Weise vorstellen will, eine automatische Wirkung der ökonomischen Lage, sondern die Menschen machen ihre Geschichte selbst, aber in einem gegebenen, sie bedingenden Milieu, auf Grundlage vorgefundener, tatsächlicher Verhältnisse, unter denen die ökonomischen, so sehr sie auch von den übrigen politischen und ideologischen beeinflusst werden mögen, doch in letzter Instanz die entscheidenden sind...”⁴.

Samma betonande av växelverkan mellan de olika formerna av mänsklig aktivitet finner man ännu starkare framhävt i Marx' verk *Theorien über den Mehrwert*, författat 1861-63: ”Der Mensch selbst ist Basis seiner materiellen Produktion wie jeder anderen, die er verrichtet. Alle Umstände also, die den Menschen affizieren, das Subjekt der Produktion, modifizieren mehr oder weniger alle seine Funktionen und Tätigkeiten als Schöpfer des materiellen Reichtums, der Waren. In dieser Hinsicht kann in der Tat nachgewiesen werden, dass alle menschlichen Verhältnisse und Funktionen, wie und wann sie sich immer darstellen, die materielle Produktion beeinflussen und mehr oder minder bestimmend auf sie einwirken”.⁵

”Det er nettop benektelsen av vekselspillet som utgjør kjernen i den historiske materialisme.” Mot Keilhaus tolkning av den materialistiska historieuppfattningen står upphovsmännens egen. Kanske prof. Keilhau fortfarande envist mediterande över förordet till *Zur Kritik* omsider kommer att forma en sats som är ännu djärvare än påståendet att Marx 1859 skapade historiematerialismen: endast 1859 var Marx historiematerialist. Härigenom skulle han vara i stånd att negligera också de senare skrifterna.

2.

”Det er anerkjennelsen av vekselspillet som skiller oss syntetikere ut fra materialisterna.”

Motsättningen torde främst ligga på en annan punkt.

Det centrala i den materialistiska historieuppfattningen är, att den vid analysen av ett historiskt förlopp utgår från ett studium av klasserna eller — för att använda Lenins formulering — de socialekonomiska formationerna⁶. Det är dessa formationer, vilka utbildas under inflytandet av sättet att producera, som bilda samhällets grundval och den miljö, i vilken de politiska och juridiska institutionerna utformas och de ideologiska bildningarna präglas. För att förstå en tids ideologier och politiska bildningar måste historikern först söka fastställa dessa socialekonomiska grupper och motsatsförhållandena mellan dem. Det är den dialektiska

³ A.a. s 145. ”Dialektik är ett begrepp som dessa herrar inte har den minsta hum om. De håller på en absolut avgränsning mellan orsak och verkan. Att allt detta är en tom abstraktion, (...) medan hela det stora händelseförloppet tar formen av växelverkan — låt vara med en mycket ojämn kraftfördelning, där den ekonomiska verksamheten är det utan jämförelse starkaste, ursprungligaste och mest betydelsefulla faktum; att allting här är relativt och ingenting absolut — det vill de bara inte inse. För dem har Hegel aldrig existerat.” (Marx-Engels: *Brev i urval*, s 198 — Övers rev av utg)

⁴ A.a. s 151. ”Det förhåller sig alltså ingalunda så som man ofta av lättja föredrar att tro, att den ekonomiska situationen verkar automatiskt. Människorna skapar tvärtom själva sin historia; men detta sker inom en given, betingad miljö, på grundval av redan existerande, faktiska förhållanden, av vilka de ekonomiska, hur mycket de än påverkas av de övriga politiska och ideologiska förhållandena, dock i sista hand är bestämmande...” (Marx-Engels: *Brev i urval*, s 213 — Övers rev av utg)

⁵ A.a. s 119 f. ”Människan själv är grunden för sin materiella produktion, liksom för allt annat som hon utträtt. Alla omständigheter, som påverkar människan, produktionens subjekt, modifierar mer eller mindre alla hennes funktioner och aktiviteter som skapare av den materiella rikedom, varorna. I detta hänseende kan man faktiskt konstatera, att alla mänskliga förhållanden och funktioner, hur och när de än tar sig uttryck, har betydelse för den materiella produktionen och verkar mer eller mindre bestämmande på den.” (Utg övers)

⁶ Lenin, Der ökonomische Inhalt des Narodniktums, cit. efter W. I. Lenin, *Über den historischen Materialismus*, 1931, s. 85. [Lenins artikel på svenska: [Det ekonomiska innehållet i narodismen och kritiken av den i hr Struves bok](#)]

materialismens metod. Men dessa formationer kunna inte fastställas utan att deras förutsättningar, produktionslivets huvuddrag, klarläggas. Metoden är i grund och botten en social miljöundersökning.

Brytningarna mellan samhällsklasserna, de politiska organens och ideologiernas roll i denna brottnings, växelspelet mellan de olika mänskliga funktionerna, är den bakgrund mot vilken historikern har att teckna de enskilda personligheterna och tillfälligheterna eller de skenbara tillfälligheterna. I detta betraktelsesätt ligger ingen mekanisk determinism. I förordet till andra upplagan av *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*, skriven 1869, polemiserar Marx mot Proudhons framställning *Coup d'Etat*, därför att denne låter Louis Bonaparte determineras av en förutgående historisk utveckling. ”Jag däremot påvisar hur klasskampen i Frankrike skapade omständigheter och förhållanden, som möjliggjorde för en medelmåttig och grotesk figur att spela en hjälteroll.”⁷

En analys av de socialekonomiska formationerna och kampen mellan dem blir enligt den materialistiska historieuppfattningen oundgänglig. Härigenom skiljer sig ”materialisterna” ut från ”syntetikerna”.

3.

Prof. Keilhau söker skylla på att han endast hade femtio minuter för det föredrag han återgett i sin skrift. Detta torde väl knappast kunnat ha hindrat honom att vid dess författande i lugn och ro pröva sin tolknings riktighet. Engels, som inte kan frångämmas en viss sakkunskap, har angivit den lämpliga litteraturen:

”Des weiteren möchte ich Sie bitten, diese Theorie in den Originalquellen und nicht aus zweiter Hand zu studieren, es ist wirklich viel leichter. Marx hat kaum etwas geschrieben, wo sie nicht eine Rolle spielt. Besonders aber ist 'Der Achtzehnte Brumaire des L. Bonaparte' ein ganz ausgezeichnetes Beispiel ihrer Anwendung. Ebenso sind im 'Kapital' viele Hinweise. Dann darf ich Sie auch wohl verweisen auf meine Schriften: 'Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft' und 'L. Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie', wo ich die ausführlichste Darlegung des historischen Materialismus gegeben hat, die meines Wissens existiert.”⁸

Endast en analys, baserad på detta material, kan få ett sakligt värde.

⁷ Karl Marx, *Ausgewählte Schriften* II, 1934, s. 321

⁸ Marx-Engels, a.a. s 149. ”Vidare skulle jag vilja råda Er att gå till de ursprungliga källorna, när Ni skall studera denna teori. Tro mig: det blir mycket lättare på så sätt än om Ni får Era uppgifter i andra hand. Marx har knappast skrivit någonting där inte denna teori spelar en roll. Särskilt hans skrift 'Den adertonde brumaire' är ett utmärkt exempel på hur den kan tillämpas. Även i 'Kapitalet' finns många hänvisningar till den. Jag kanske också kan få uppmärksamma Er på mina egna verk 'Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen' och 'Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut', där jag förmodligen gjort den utförligaste framställningen av den historiska materialismen.” (Marx-Engels, *Brev i urval*, s 191 — Övers rev av utg)